

Viduramžių bažnyčios proceso teisė (*ordo iudiciarius*) kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą kontekste

Tadas Lukošius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+ 370 5) 236 6175
El. paštas: tadas.lukosius@tf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama bažnytinių teismų proceso teisės *ordo iudiciarius* raida XII a. vid. – XIII a. pab. laikotarpiu. Žvelgdamas iš kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą perspektyvos, autorius siekia atskleisti *ordo iudiciarius* formavimosi aplinkybes ir pagrindinius bruožus etapais, kuomet bažnyčios teismuose buvo taikomi skirtingi – rungimosi ir inkviziciniai – proceso modeliai.

Pagrindiniai žodžiai: *ordo iudiciarius*, bažnytinio proceso teisė, kanonų teisė, romėnų teisė.

Procedural Law of Medieval Church (*ordo iudiciarius*) in the Context of the Defendant's Right to Due Process

The paper examines the development of the Church's procedural law *ordo iudiciarius* in the period from the middle of the 12th century to the end of 13th century. By looking from the perspective of the defendant's right to a due process, the author aims to reveal circumstances for the formation of *ordo iudiciarius* and its main features in the stages when the opposing procedure models (accusatorial and inquisitorial) were applied in the Church courts.

Keywords: *ordo iudiciarius*, Church's procedural law, Canon Law, Roman Law.

Įvadas

Lietuvos integracija į Vakarų teisės šeimą siejama su 1387 m. prasidėjusia teisine revoliucija, kurios metu į Lietuvą atėjo bendra Europos teisė *ius commune* (Machovenko, 2014, p. 88–89). Vis dėlto pirmieji bandymai tapti lotyniškosios Europos dalimi datuojami gerokai anksčiau ir siekia pačią Lietuvos valstybingumo aušrą¹. XIII a. vid. Mindaugo sprendimas priimti Katalikų Bažnyčios krikštą bei popiežiaus Inocento IV sankcionuotą karūną tuo pačiu reiškė ir valstybės grėžimąsi į Europos teisinę

¹ Lietuvos valstybės susidarymas istoriografijoje įprastai siejamas su XIII a., o būtent su Mindaugo valdymo laikotarpiu (Baronas *et al.*, 2011, p. 302–307; Gudavičius, 1999, p. 46–69). Esama ir kitokių nuomonių, pvz., knygoje „Lietuvos valstybės ištakos“ istorikas Tomas Baranauskas įrodinėja, jog „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė susikūrė apie 1183 m.“ (Baranauskas, 2000, p. 219).

Received: 14/12/2022. **Accepted:** 01/03/2023

Copyright © 2023 Tadas Lukošius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

erdvę. 1251 m. liepos 17 d. Mindaugui adresuotame rašte Inocentas IV džiaugėsi pastarojo krikštu ir apsisprendimu „visiškai pavesti Apaštalaų Sosto teisei valdžiai ir globai savo asmenį, karalystę ir visus turtus“ (Antanavičius *et al.*, 2005, p. 64). Šis posūkis lotyniškosios Europos link nelaikytinas savaime suprantamu: tai buvo epocha, kai naujai atsiradusi Lietuvos valstybė dar tik ieškojo savo vietos. Įtampa tarp dviejų Lietuvos vizijų – katalikiškosios ir stačiatikiškosios – net ir po Mindaugo truko dar ne vieną amžių (Antanavičius *et al.*, 2005, p. 36). Nagrinėjant šią pasirinkimo problemą, būtina suprasti, ką tokio unikalaus žvelgdami į Vakarus galėjo matyti ankstyvieji Lietuvos valdovai – kokią teisę, teisinę kultūrą, teisines institucijas ir praktikas? Visa tai galėjo praturtinti senovės tipo XIII a. Lietuvos teisinį paveldą.

Minimu laikotarpiu vienas iš ryškiausių tendencijų Vakarų teisės tradicijos erdvėje formavo po Popiežių revoliucijos (XI a. pab. – XII a. pr.) iškilusi savarankiška Katalikų Bažnyčia. Jos plėtojama pirmoji moderni Vakarų teisinė sistema – naujoji kanonų teisė (lot. *ius novum*) – dažnai tapdavo pavyzdžiu pasaulietinio tipo teisinėms sistemoms (Berman, 1999, p. 158–160, 364). Tyrėjai pripažįsta, kad vieni iš reikšmingiausių viduramžių kanonų teisės laimėjimų buvo pasiekti bažnytinių teismų proceso teisės (*ordo iudiciarius*) srityje (Helmholz, 2010, p. 88). Pastaroji teisė susiformavo XII a. vid. – XIII a. laikotarpiu, o jos principai netrukus buvo adaptuoti ir kontinentinės Europos pasaulietiniuose teismuose (Donahue, 2016a, p. 96–99). Istorinės proceso teisės analizė padeda suprasti to meto visuomenėje vyravusią teisingumo sampratą (Pennington, 2016b, p. 4). Šia prasme *ordo iudiciarius* raidos tyrimas leistų geriau suprasti Vakarų teisinės kultūros *status quo* etapu, kai Lietuvos valstybė žengė pirmuosius žingsnius. To meto tiesioginių šaltinių apie Lietuvos teisę nėra išlikę (rašytinės teisės periodo pradžia Lietuvoje apskritai siejama tik su 1387 m. Jogailos privilegijomis) (Andriulis *et al.*, 2002, p. 28–29). Mindaugo valdymo laikotarpiu pirmą kartą į Lietuvą įžengusi Bažnyčia turėjo atnešti ir savąją teisę (kad ir nedideliu mastu, turint omenyje, jog po Mindaugo mirties Lietuvos valstybės santykiai su Bažnyčia nebebuvo plėtojami). Taigi, svarbiausių minėto laikotarpio kanonų teisės bruožų analizė taip pat leidžia pildyti ankstyvosios Lietuvos teisės tyrimų spragas².

Šio tyrimo **objektą** sudaro Katalikų Bažnyčios³ plėtotos proceso teisės (*ordo iudiciarius*) raida laikotarpiu nuo XII a. vid. iki XIII a. pab. Bažnyčios teismuose *ordo iudiciarius* principai taikyti įvairaus pobūdžio byloms nagrinėti, nes tuo metu bažnytiniai civilinių ir baudžiamųjų bylų⁴ procesai turėjo gerokai daugiau panašumų nei skirtumų (Donahue, 2016a, p. 95). Šiame straipsnyje į *ordo iudiciarius* formavimąsi žvelgiama dviem aspektais. Pirmą, koncentruojamasi į bažnytinių teismų baudžiamąjo proceso teisės ypatumus⁵. Antra, *ordo iudiciarius* raida nagrinėjama iš kaltinamojo teisės

² Lietuvoje iki šiol nebūta gausesnių bandymų tirti kanonų teisę Lietuvos valstybingumo aušros laikotarpiu. R. Juozapaitienė yra analizavusi XII a. antroje pusėje plėtotą popiežiaus Aleksandro III doktriną, leidusią sudaryti santuoką laisvu sutuoktinių sutikimu bei įsitvirtinusią Vakaruose iki pat reformacijos epochos (Juozapaitienė, 2010). G. Šapoka yra tyręs senovės teisės ordalijų institutą, su kuriuo viduramžių Bažnyčia taip pat buvo susijusi (Šapoka, 1999). Minėto laikotarpio kanonų teisė tik bendrais bruožais aptariama teisės istorijos vadovėliuose (Machovenko, 2013; Maksimaitis, 1998).

³ Atitinkamai, šiame straipsnyje kanonų teisės sąvoka referuoja į Katalikų Bažnyčios kanonų teisę.

⁴ Tiriamuoju laikotarpiu nebūta griežto civilinių ir baudžiamųjų bylų atskyrimo. Apskritai civilinio ir baudžiamąjo proceso teisės šakos jurisprudencijoje atskirtos tik XVIII–XIX a. (Machovenko, 2014, p. 97). Tad kiek anachroništinės baudžiamųjų bylų ar baudžiamąjo proceso teisės sąvokos šiame straipsnyje vartojamos sąlygiškai, kad būtų daugiau aiškumo šiuolaikiniam skaitytojui. Tas pats pasakytina ir apie straipsnyje vartojamą nusikaltimo sąvoką, į kurią tiriamuoju laikotarpiu Bažnyčia žvelgė gana plačiai. Antai nusikaltimais, nagrinėtiniais bažnytiniuose teismuose, laikytos ir vadinamosios baudžiamosios nuodėmės (pvz., erezija) (Berman, 1999, p. 250–259).

⁵ Dėl to šiame straipsnyje referuojant į bylos šalis paprastai vartojamos sąvokos „nukentėjusysis“ ir „kaltinamasis“. O tiriamąjo laikotarpio teisininkų darbuose, taip pat šiuolaikinėje teisės historiografijoje bylos šalys viduramžių bažnyčios teisme neretai paprasčiausiai vadinamos „ieškovu“ ir „atsakovu“ (net jei ir kalbama apie baudžiamąjo proceso ypatumus).

į tinkamą teismo procesą perspektyvos, t. y. akcentuojama kaltinamojo teisinės padėties bažnytinio teismo procese problematika.

Šio straipsnio **tikslas** – nustatyti pagrindinius su kaltinamojo teise į tinkamą teismo procesą susijusius bažnytinių teismų proceso teisės (*ordo iudiciarius*) ypatumus laikotarpiu nuo XII a. vid. iki XIII a. pab. Tuo metu *ordo iudiciarius* formavosi kaip visiškai naujas Vakarų teisinis fenomenas. Maža to, tiriamojo laikotarpio eigoje Bažnyčios teismuose kito pats proceso modelis: jei iš pat pradžių buvo taikytas vien rungimosi (kaltinamojo) proceso modelis, nuo XIII a. pr. papildomai įsitvirtino jam priešingas inkvizicinio (tardomojo) proceso modelis. Atsižvelgiant į tai, šiame darbe sprendžiami trys **uždaviniai**: 1) identifikuoti svarbiausias *ordo iudiciarius* formavimąsi lėmusias aplinkybes; 2) nustatyti su kaltinamojo teise į tinkamą teismo procesą sietinus *ordo iudiciarius* ypatumus bažnytiniais teismams taikant rungimosi proceso modelį; 3) atskleisti su kaltinamojo teise į tinkamą teismo procesą sietinus *ordo iudiciarius* bruožus bažnytiniais teismams taikant inkvizicinio proceso modelį.

Straipsnyje vyrauja šie mokslinio tyrimo metodai: istorinis, mokslinės literatūros analizė, sisteminis ir loginis. Istoriniu metodu atskleidžiami bažnytinės proceso teisės raidos ypatumai ir juos nulėmę veiksniai. Mokslinės literatūros analizė ir sisteminis metodas pasitelkti identifikuojant ir tiriant svarbiausias, susijusias istorines *ordo iudiciarius* jurisprudencijos pozicijas. Loginis metodas daugiausia naudotas rengiant apibendrinimus ir išvadas.

Lietuvos teisės istorijos mokslo darbuose *ordo iudiciarius* ypatumai iki šiol analizuoti nebuvo. Iš šia tema aktualių užsienio teisės istorijos darbų išskirtini K. Pennington tyrimai (pvz., Pennington, 2016a; Pennington, 2016b; Pennington, 1988), taip pat Ch. Donahue, Jr. (pvz., Donahue, 2016a; Donahue 2016b) bei M. H. Eichbauer (Eichbauer, 2014) darbai, koncentravęsi į bendrąjį *ordo iudiciarius* raidos laikotarpį iki pat XVI a. ar net dar toliau. Kiti užsienio tyrėjai daugiau dėmesio skyrė pavieniams *ordo iudiciarius* aspektams – atskiriems institutams ar konkreitiems teisės istorijos šaltiniams (pvz., McAuley, 2006; Kelly, 2015; Brasington, 2016; Brundage, 2007 ir kt.). Autoriaus žiniomis, nebūta atskiro tyrimo, kuris charakterizuotų *ordo iudiciarius* būtent iš kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą perspektyvos, juo labiau laikotarpiu, siejamu su Lietuvos valstybingumo pradžia ir pirmuoju Bažnyčios atėjimu į Lietuvą.

Straipsnyje daugiausia remiamasi viduramžių kanonų teisės tyrėjų K. Pennington, Ch. Donahue, Jr., H. A. Kelly, J. A. Brundage, M. H. Eichbauer, B. C. Brasington, P. Hyams, nagrinėjusių bažnytinių teismų proceso ypatumus, studijoms.

1. *Ordo iudiciarius* formavimosi aplinkybės

Teisė į tinkamą teismo procesą šiuolaikinėje Europos teisėje yra *conditio sine qua non* teisingai išspręsti bylą. Tinkamo teismo proceso reikalavimas atspindimas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje, reglamentuojančiame teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – LRKT) jurisprudencijoje. Joje šis reikalavimas kildinamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo bei baudžiamųjų bylų kontekste įpareigoja teismą besąlygiškai laikytis konstitucinių principų, juos atitinkančių įstatymų, būti nešališkam, paisyti nekaltumo prezumpcijos, proceso aiškumo, proceso dalyvių lygiateisiškumo, jų dalyvavimo įrodinėjimo procese, užtikrinti kaltinamojo ir įtariamo konstitucines teises ir garantijas – teisę į gynybą, teisę žinoti, kuo jis kaltinamas, ir kt. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Pastebima, kad teisė į tinkamą teismo procesą baudžiamosiose bylose Europos Žmogaus Teisių Teismo ir LRKT jurisprudencijoje paprastai nagrinėjama būtent iš įtariamojo arba kaltinamojo perspektyvos (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 144). Tai indikuoja, kad rizika pažeisti tinkamą teismo procesą kaltinamojo (ar įtariamojo) atžvilgiu išlieka didžiausia.

Įdomu, kad šis pavojus atliepiamas ir šiuolaikinės Bažnyčios kanonų teisėje, postuluojančioje prigimtinę asmens teisę į teisminę gynybą. Bažnytinio teismo „sprendimas yra nepataisomai negaliojantis, jei kuriai nors iš šalių nebuvo suteikta teisė į gynybą“ (Meilius, Juškevičius, 2004, p. 82). Nors teisingumo vykdymo funkcija Bažnyčiai buvo būdinga nuo pat ankstyvųjų laikų (Brasington, 2016, p. 2–4), tokio požiūrio laikytasi ne visada.

Ginčų sprendimas Bažnyčioje buvo institucionalizuotas vėlyvuju antikos laikotarpiu: nuo IV a. veikė vyskupų teismai (lot. *audientia episcopalis*), teismines funkcijas taip pat vykdė visuotiniai ir vietiniai, regioniniai bažnytiniai susirinkimai. Žinoma, „teismas“ tokiaime kontekste reiškia teisingumo vykdymo instituciją, kuri dar nebuvo profesionali, pvz., senosios kanonų teisės (lot. *ius antiquum*) tyrėjams iki šiol ne visada yra aišku, kada bažnytinis susirinkimas įgyvendino teisėkūrinę, o kada – teismines funkcijas (Donahue, 2016b, p. 251–253). Apie bažnytinių teismų procesą iki XI a. pab. žinių turima nedaug, tačiau yra aišku, jog vyravo žodinis procesas, paprastai reguliuojamas vietinių, paprotinių normų (kanonų), neatsiejamai susipynusių su teologija. Maža to, šie ankstyvieji kanonai buvo „išsisklaidę“ po įvairius senosios kanonų teisės rinkinius, kurie Vakaruose plito netolygiai (Brasington, 2016, p. 22–27). Iki pat Popiežių revoliucijos teisinis Bažnyčios dėmuo išliko neryškus – tai atspindėjo ir teisingumo vykdymo srityje. Mat tuo metu dar nebūta centralizuoto bažnytinių teismų tinklo ar juo labiau bendros šių teismų proceso teisės (Berman, 1999, p. 161–162).

XII a. teisiniame diskurse išpopuliarėjo lotyniška sąvoka *ordo iudiciarius* (arba *ordo iudiciorum*), pažodžiui reiškianti „teismo tvarką“ arba kitaip – teisminių procesą. Pats terminas nebuvo naujas, jis aptinkamas jau senovės Romos teisės šaltiniuose, pvz., svarbiausiame romėnų teisės paminkle – Justiniano sąvade (Evans, 2002, p. 92). Vis dėlto nuo XII a. vid. *ordo iudiciarius* sąvoka pradeda vartoti konkrečiomis reikšmėmis. Tuomečiuose bažnytiniuose dokumentuose ja buvo referuojama į kanonų ir romėnų teisės sąveikoje Bažnyčios iniciatyva pradėtą plėtoti naująją proceso teisę (Pennington, 1999, p. 12–13). Šiuolaikinėje teisės istoriografijoje ši proceso teisė, pabrėžiant jos kilmę, neretai sinonimiškai vadinama „romėnų–kanonų proceso teise“ (pvz., angl. *Romano-canonical process*, vok. *Romanisch-kanonisches Prozessrecht*). Tuo pačiu *ordines iudiciorum* vadinti ir nuo XII a. vid. pasirodę teisininkų romanistų bei kanonistų veikalai, skirti minėtos romėnų–kanonų proceso teisės analizei bei plėtrai (teisės istorikai į šiuos veikalus dažnai referuoja sutrumpintai – *ordines*) (pvz., Belda-Iniesta, Coretti, 2019, p. 55).

Kas lėmė naujos bažnytinio proceso teisės atsiradimą ir itin sparčią jos plėtrą XII–XIII a.? Viduramžių teisės tyrėjo Paul Hyams teigimu, *ordo iudiciarius* atsiradimas neatsiejamai susijęs su tuomečiu Bažnyčios siekiu išsilaisvinti iš pasaulietinių valdovų bei jų „barbariškos“ teisės įtakos. Iniciatyva sukurti kokybiškai naują bažnytinę proceso teisę nuo pat pradžių buvo atsako į kaltinamajam nepalankų ir neretai žiaurų pasaulietinio teismo procesą dalis. Tai gerai iliustruoja tarp dvasininkų XII a. plitęs lotyniškas sąmojis „*curia a cruore*“: esą „teismas“ (*curia*) taip vadinamas nuo „kraujo“ (*cruor*), kurį pasauliečiai teisme lieja (Hyams, 2000, p. 69). Tad adekvati kaltinamojo teisių apsauga buvo vienas iš kertinių *ordo iudiciarius* tikslų. Be to, bažnytinės proceso teisės plėtos dinamiką veikė tuo pat metu vykę radikalūs pokyčiai kanonų teisės jurisdikcijos posistemėje. Jų kontekste ryškėjo naujojo *ordo iudiciarius* proceso bruožai.

Pirma, siekdami galutinai atskirti dvasinę ir pasaulietinę sritis, popiežius Grigalijus VII ir kiti Bažnyčios reformuotojai kaip vieną iš svarbiausių uždavinių šiam tikslui įgyvendinti numatė centralizuotos, hierarchija grįstos bažnyčios teismų *sistemas* sukūrimą (Brundage, 2013, p. 37). Anksčiau teismines funkcijas vykdžiusius vyskopus ir bažnytinius susirinkimus papildė aukščiausios grandies popiežiaus teismas, savo teismus administravo arkivyskupai ir net žemesniojo rango dvasininkija (pvz., arkidiakonai). Nuo XII a. antrosios pusės šios jurisdikcinės funkcijos vis dažniau deleguotos kanonų teisę

išmanantiesiems: pvz., vyskupų deleguoti bažnytiniai pareigūnai (lot. *officiales*) pradėjo administruoti nuolat veikiančius vyskupų teismus; popiežius deleguodavo teisėjus (popiežiaus vardu sprendusius bylas toli nuo Romos) bei savo administracijos pareigūnus (vėliau iš to susiformavo specializuoti popiežiaus teismai, kaip antai *Rota Romana*, *Signatura iustitiae* ir kiti). (Brundage, 2013, p. 120–126). Bažnytiniai teismai tapo profesionaliais, o jų tinklas – centralizuotu, kompleksiniu. Kartu Bažnyčia plėtė savo jurisdikciją pasaulietinių teismų sąskaita. Nors įprastai ji taikyta *ratione personae* kriterijumi (pvz., dvasininkijai, *miserabiles personae* – našlaičiams ir kt.) bei *ratione materiae* kriterijumi (pvz., byloms, susijusioms su priesaikomis, nuodėmėmis ir kt.), bažnytiniai teismai iš esmės galėjo nagrinėti bet kokias kitas bylas, jei pasaulietinis teisingumas Bažnyčios buvo laikomas nepakankamu (jurisdikcija *ex defectu iustitiae*) (Helmholz, 2010, p. 118–121). Visa tai lėmė, jog XII a. antrojoje pusėje itin išaugo bažnyntiniuose teismuose nagrinėtinų bylų skaičius (Brundage, 2008, p. 126–127). Persitvarkiusi Bažnyčia siekė nustatyti „teisingą pasaulio tvarką“ (Berman, 1999, p. 162) – to dalimi turėjo tapti ir sklandžiai, sąžiningai veikiantys bažnyčios teismai, kuriems buvo būtina kokybiškai nauja proceso teisė.

Antra, tiriamuoju laikotarpiu radikaliai keitėsi Bažnyčios požiūris į ordalijas – idealiųjų įrodymų tipui priskiriamus teisinius išmėginimus, kuriais buvo nustatoma asmens kaltė. Pavyzdžiui, išbandomasis turėdavo rankomis nešti iki raudonumo įkaitintą geležį; jeigu nudegimai per trumpą laiką sklandžiai užgydavo, asmuo buvo laikomas nekaltu. Tai buvo „Dievo teismas“: manyta, jog ordalijų metu dalyvauja Dievas, kurio valios atspindžiai aplinkoje (pvz., greitas žaizdos sugijimas) patvirtina asmens nekaltumą (Machovenko, 2013, p. 104). Ordalijų institutas buvo itin paplitęs senovės teisėje, o Bažnyčia jį perėmė ir savo poreikiams adaptavo iš germanų teisės. Įprata toks „Dievo teismas“ buvo pasitelkiamas situacijose, kai racionaliųjų įrodymų (pvz., liudytojų ar daiktinių įrodymų) nebuvo arba jie buvo nepakankami (Šapoka, 1999, p. 108, 111). Prasidėjus Popiežių revoliucijai, Bažnyčia pakeitė požiūrį į ordalijas. 1075 m. popiežius Grigalijus VII postulavo popiežiaus teisę apeliacine tvarka peržiūrėti bažnytinių teismų sprendimus, kas iš principo buvo nebesuderinama su ordalijomis – jomis grįsto teismo sprendimo peržiūra reiškė Dievo valios kvestionavimą. XII a. ordalijų institutas aršiai kritikuotas ir teologiniais argumentais. Teigta, jog tokiu būdu įžūliai reikalaujama Dievo kaskart įsikišti į ginčo sprendimą; juo labiau kad Bažnyčia ordalijų nelaikė nei sakramentu, nei stebuklu, vadinasi, Dievo išitraukimas apskritai negali būti garantuotas. 1215 m. visuotiniame Laterano IV susirinkime ordalijos bažnyntiniuose teismuose buvo galutinai uždraustos (McAuley, 2006, p. 475, 481–484, 500). Nykstant šimtmečius gyvavusiam ordalijų institutui, privalėjo būti sukurtos ir įtvirtintos naujos racionalaus įrodinėjimo procedūros.

Trečia, tiriamojo laikotarpio pradžioje bažnyntiniuose teismuose buvo praktikuotas vienintelis rungimosi proceso modelis (lot. *modus accusationis*), o vėliau greta jo papildomai įdiegtas ir inkvizicinio proceso modelis (lot. *modus inquisitionis*). Šie istoriniai teismo proceso modeliai laikomi vienas kito priešingybe: rungimosi procese byla buvo iškeliamą pagal nukentėjusiojo kreipimąsi, nukentėjusysis pats rūpinosi kaltinamojo šaukimu į teismą, o teisėjo vaidmuo buvo pasyvus (vertindavo šalių pateiktus įrodymus ir pagal tai priimdavo sprendimą), inkviziciniame procese buvo kitaip – bylą išskeldavo ir kaltinamąjį šaukdavo teismas, kuris pats proaktyviai tirdavo nusikaltimą, rinkdavo įrodymus, juos tirdavo ir priimdavo sprendimą (Machovenko, 2014, p. 100, 102). Inkvizicinis proceso modelis pradėtas diegti XII a. pab., o 1215 m. visuotiniame Laterano IV susirinkime buvo įtvirtintas greta egzistavusio rungimosi proceso modelio. Pastarasis taikytas civilinėse ir baudžiamosiose bylose, o inkvizicinio proceso modeliu daugiausia koncentruotasi į didelį atgarsį sukėlusius nusikaltimų (ypač – daromų slapta, pvz., seksualinių nusikaltimų, erezijų) tyrimą (Brundage, 2007, p. 61, 68–69). Toks priešingų teismo proceso modelių koegzistavimas Bažnyčioje skatino ieškoti bendro „vardiklio“ užtikrinant bylos šalių teises.

Reikia pažymėti, kad kiekvienas iš šių kardinalių pokyčių kanonų teisės jurisdikcijos posistemėje buvo ilgalaikis procesas. Vientisa bažnytinių teismų sistema, apėmusi kone visas vyskupijas, galutinai

susiformavo tik apie 1500 m. (Donahue, 2016b, p. 249). Ordalių instituto nykimas ir inkvizicinio proceso modelio įsitvirtinimas taip pat *de facto* nesibaigė Laterano IV susirinkimo kanonais (Brundage, 2013, p. 141–142; 153). *Ordo iudiciarius* atsiradimas ir dinamiškas plėtros tempas visu tiriamuoju laikotarpiu buvo neatsiejamai susipynęs su poreikiu spręsti šių tęstinių pokyčių kaskart naujai iškeliamas problemas.

Teisinė mintis gerokai dinamiškesnė už kitus teisės šaltinius, tad tiriamuoju laikotarpiu *ordo iudiciarius* daugiausia formavosi būtent doktrinos – teisininkų kanonistų ir romanistų darbų – pagrindu. Kanonų teisės jurisprudencijos posistemės plėtrai XII a. buvo palankios sąlygos: įsibėgėjo romėnų teisės (kurią studijavo ir kanonistai) atgimimas, o kanonų teisė (kaip ir romėnų teisė) tapo universitetine disciplina. Iliustratyvu tai, kad kone visi ryškiausi tiriamuoju laikotarpiu pareigas ėję popiežiai patys buvo garsūs kanonistai (pvz., popiežiai Aleksandras III, Inocentas III, Inocentas IV, Bonifacas VIII ir kt.). Tuometę situaciją, kuomet kanonistų buvo visose pagrindinėse bažnytinėse pozicijose, kanonų teisės tyrėjas James A. Brundage pavadino „teisininkų viešpatavimu Bažnyčioje“ (Brundage, 2013, p. 186). Didžiulis praktinis proceso teisės poreikis lėmė, kad *ordo iudiciarius* jurisprudencija netrukus buvo taikoma bažnytiniuose teismuose. O teisėkūros priemonėmis (popiežių dekretalijomis, bažnytinių susirinkimų kanonais) paprastai buvo „bėgama iš paskos“. Pavyzdžiui, popiežių dekretalijomis neretai koreguotos *ordo iudiciarius* jurisprudencijoje suformuotos bendrosios teisinės pozicijos, kiek to reikalavo praktiniai sumetimai (Belda-Iniesta, Coretti, 2019, p. 52, 59–60). Tad teisės doktrina išliko pagrindiniu *ordo iudiciarius* plėtros skatuliu.

2. *Ordo iudiciarius* ypatumai bažnytiniais teismams taikant rungtimosi proceso modelį

Tiriamąjį laikotarpį pradžioje bažnytiniuose teismuose buvo taikomas vienintelis rungtimosi proceso modelis. Privataus kaltinimo principas, kai byla buvo iškeliamą tik pagal paties nukentėjusiojo kreipimąsi į teismą, buvo giliai įsitvirtinęs viduramžių visuomenės teisinėje sąmonėje iki pat XII a. pab. (Pennington, 2016b, p. 8). Būtent rungtimosi proceso modelio kontekste buvo žengti ir pirmieji žingsniai plėtojant *ordo iudiciarius*. Jie sietini su apie XII a. vid. romanisto Bulgaro ir kanonistų Paucapalea bei Stepono Turniečio darbais.

Gavęs popiežiaus kanclerio prašymą apibendrinti pagrindines proceso teisės nuostatas, to meto garsiausias Bolonijos romanistas Bulgaras XII a. ketvirtajame dešimtmetyje parengė proceso teisei skirtą nedidelį darbą *Excerpta legum* (Brundage, 2008, p. 86). Yra žinoma, kad popiežiaus teismas jau XII a. pradžioje sprendė bylas, kuriose ginčo šalys savo pozicijas grindė materialiąja romėnų teise (Pennington, 2012, p. 241–249). Materialioji teisė Justiniano sąvade buvo išdėstyta gerokai sistemčiau nei po visą sąvadą „išsibarsčiusios“ proceso normos⁶. Išsiaiškinti šimtmečius pamiršto romėnų proceso principus – juo labiau kad Justiniano sąvade akcentuotas romėnų ekstraordinarinis procesas⁷, pasižymėjęs inkvizicinio teismo proceso modelio bruožais (Tellegen-Couperus, 2003,

⁶ Atkreiptinas dėmesys, jog senovės Romos jurisprudencijai nebuvo žinoma materialiosios ir procesinės teisės atskirtis (Jonaitis, 2014, p. 406).

⁷ Senovės Romoje buvo dvi teismo proceso atmainos – ordinarinis ir ekstraordinarinis (dar vadinamas kogniciniu) (lot. *cognitio extraordinaria*). Pirmasis buvo seniausias, paremtas viešumo ir žodiškumo principais, jo teiseną skaidytą į dvi stadijas: *in iure* stadijoje valstybės pareigūnas išsprėdavo bylos iškėlimo ir pasirengimo nagrinėti klausimus; *apud iudicem* stadijoje byla iš esmės buvo nagrinėjama privataus šalių pasirinkto teisėjo. Principato pabaigoje pradėjo formuotis, o jau nuo 342 m. vienintele teismo proceso rūšimi tapo ekstraordinarinis procesas: jis buvo vientisas, bylą nagrinėjo valstybės pareigūnas, galintis *ex officio* rinkti įrodymus. Byla užbaigiama rašytiniu teismo sprendimu, kurį buvo galima peržiūrėti apeliacine tvarka aukštesnės instancijos imperijos teisme (Jonaitis, 2014, p. 406, 431–434).

p. 145; Brundage, 2008, p. 152), – buvo vienas iš didžiausių iššūkių geriausiems XII a. teisininkams (Brasington, 2016, p. 61). Taigi, procesinės romėnų teisės nuostatos Bažnyčiai iki tol nebuvo gerai pažįstamos, dėl to buvo būtina romanistų pagalba.

Remdamasis Justiniano sąvadu Bulgaras glaustai apžvelgė, kuo skiriasi arbitražas ir teismas, nagrinėjo bylos šalių atstovų vaidmenį, teismo proceso dalyvių funkcijas, įrodinėjimo naštos pasiskirstymą ir kitas temas, kurios ilgainiui tapo įprastomis šio žanro teisės literatūroje. Bulgaras pirmą kartą aiškiai suformulavo teiginį, kad teismo procesui yra būtini trys asmenys – ieškovas (nukentėjusias), besiginantis atsakovas (kaltinamasis) ir teisėjas (Brasington, 2016, p. 83–85). XII a. fundamentalus klausimas dėl minimalaus skaičiaus asmenų teismo procese buvo keliamas dažnai. Ši Bulgaro mintis įsitvirtino ir vėlesnėje jurisprudencijoje (Evans, 2002, p. 96). Ji suponavo, kad teismo procese negalima ignoruoti nė vienos iš šalių, taigi – ir kaltinamojo (Pennington, 2016a, p. 130). Bulgaras taip pat tvirtino, kad nukentėjusiajam neįrodžius savo skundo, kaltinamasis turi būti laikomas išteisintu. Mat nors teisėjas yra neutralus ginčo šalių atžvilgiu, teismo procese turi būti linkstama labiau išteisinti nei nuteisti (Brasington, 2016, p. 92). Nedidelis Bulgaro veikalas itin greit išpopuliarėjo Bažnyčioje, jame išdėstytais mintimis rėmėsi ir „kanonų teisės tėvu“ tituluojamas vienuolis Gracianas, kuris apie 1140 m. užbaigtame centriniame kanonų teisės rinkinyje *Decretum* taip pat skyrė dėmesio proceso teisės sričiai (Brundage, 2008, p. 86; Pennington, 2012, p. 240).

Kanonistai šiuos besiformuojančius *ordo iudiciarius* principus papildomai pagrindė Biblijos tekstu. Jų dėmesį patraukė šis Pradžios knygos fragmentas: Adomui ir Ievai Edeno sode suvalgius uždraustąjį vaisių, norėdamas išsiaiškinti situaciją Dievas pašaukė besislepiantį Adomą: „Kur tu esi?“ (Pr 3, 9). Šis Dievui atsakė, be kita ko, nusiskųsdamas: „Moteris, kurią tu man davei būti su manimi, man davė vaisių nuo to medžio, aš ir valgiau.“ (Pr 3,12). Kanonistas Paucapalea apie 1150 m. pirmasis susiejo šį Pradžios knygos fragmentą su bažnytinio teismo procesu. Anot jo, net visagalis Dievas turėjo pašaukti kaltinamuosius, kad išklausytų jų poziciją – vadinasi, bažnytiniuose teismuose to taip pat negalima ignoruoti. Kiek vėliau, apie 1165 m. kitas kanonistas Steponas Turnietis teigė, jog šio biblinio fragmento dalis atitinka bažnytinio teismo proceso eigą: pvz., pasitelkęs dar Bulgaro vartotą romėnų teisės terminiją, jis tvirtino, kad Dievui pateikus skundą (kuris prilyginamas ieškiniui, lot. *actio*), Adomas atsakė procesine išlyga (lot. *exceptio*), kuria nukreipė kaltę savo žmonai Ievai ir žalčiui ir kt. (Eichbauer, 2022, p. 5).

Ordo iudiciarius, viena vertus, buvo paremta romėnų teisės sąvokomis, idėjomis (kaip jas interpretavo viduramžių teisininkai). Kita vertus, ji buvo grindžiama naujosios kanonų teisės šaltiniais bei Bažnyčios mokymu (Belda-Iniesta, Coretti, 2019, p. 52). Tad, lyginant su senovės Romos teismo proceso ypatumais, *ordo iudiciarius* formavosi kaip kokybiškai nauja, savo laikmetį atitinkanti proceso teisė. Reikia pažymėti, kad nuo pat pradžių jos jurisprudencijoje išskirtinis dėmesys skirtas kaltinamojo teisei padėčiai. Buvo suvokta, jog bažnytinių teismų procese vyraujant rungimosi proceso modeliui kaltinamajam turi būti užtikrinamos pamatinės procesinės garantijos.

Minimalius *ordo iudiciarius* reikalavimus vienas iš pirmųjų apibendrino minėtas Steponas Turnietis, pasak kurio, kaltinamasis turi būti tinkamai pašauktas į teismą, kaltinimai jam turi būti pateikti raštu, nagrinėjant bylą turi būti remiamasi tinkamų liudytojų parodymais, teismo sprendimas negali būti priimtas, kol neištirti visi įrodymai, be to, patį sprendimą būtina įforminti raštu (Hyams, 2000, p. 69). Tuo metu kaltinamajam buvo garantuojama teisė į teisminį jo bylos nagrinėjimą. Ryškėjo nekaltumo prezumpcijos bruožai (nors *expressis verbis* mums įprasta forma nekaltumo prezumpcija dar nebuvo suformuluota), taip pat kaltinamasis turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save, teisę į akistatą teisme su skundą pateikusių nukentėjusiuoju (Eichbauer, 2022, p. 5).

Kaltinamojo teisinę padėtį stiprino ir įsigalinti formalizuota racionaliųjų įrodinėjimo procedūra. Rungimosi procese įrodinėjimo standartas tapo itin aukštas. Asmens kaltę pagrindžiantys įrodymai

turėjo būti „aiškesni, nei dienos šviesa“: tai turėjo būti arba kaltinamojo prisipažinimas, bent du patikimi nusikaltimą matę liudytojai⁸, bent du autentiški dokumentiniai įrodymai arba tam tikra pakankama žodinių ir rašytinių įrodymų visuma (Brundage, 2007, p. 60). Vis dėlto XII a. tarp kanonistų vis dar pasitaikydavo pavienių nuomonių, kad kraštutiniais atvejais – kai nėra jokių kitų įrodymų – gali būti taikomos ordalijos (Eichbauer, 2014, p. 77).

Nemažai dėmesio skirta kaltinamojo procesinių gynimo priemonių spektrui, pvz., kaltinamasis galėjo teikti procesines išlygas (lot. *exceptiones*), atsikirtimus (lot. *replicationes*), kviešti liudytojus, susipažinti su kitų liudytojų parodymais (taigi, ir žinoti, kas prieš jį liudijo) (Eichbauer, 2014, p. 74). Dėl sudėtingėjančios proceso teisės XII a. antrojoje pusėje itin svarbi tapo kaltinamojo teisė teisme turėti teisę išmanantį atstovą, pvz., advokatą (Brundage, 2008, p. 151–152). Griežtai reikalauta užtikrinti proceso aiškumą: iš pradžių proceso aiškumas buvo daugiausia siejamas su raštišku teismo sprendimu (tai buvo būtina ir apeliacijos institutui), o vėliau 1215 m. Laterano IV susirinkimo kanonais nuspręsta, jog raštu įformintas turi būti visas bažnyčios teismo procesas (Donahue, 2016b, p. 263).

Nepaisant ankstyvosios jurisprudencijos dėmesio bylos šalių (ypač – kaltinamojo) teisėms, tiriamuoju etapu vis dar nebuvo išspręstas fundamentalus *ordo iudiciarius* kilmės klausimas. XII a. vid. kanonistų sugalvotas bibliinių *ordo iudicarium* ištakų naratyvas tuo metu konkuravo su mintimi, kad proceso teisė priskirtina pozityviosios teisės sričiai. Ši mintis netruko nustelbti pirmąją. Romėnai savąją piliečių teisę *ius civile* suprato kaip valstybės kuriamą (pozityviąją) teisę ir ją atskyrė nuo bendros visų tautų teisės *ius gentium*. Pastarosios pagrindas buvo prigimtinė teisė *ius naturale*, kurią romėnų teisininkas Ulpianas apibūdino kaip „tai, ko prigimtis yra išmokiusi visas gyvas būtybes“ (D. 1, 1, 1, 3) (Jonaitis, 2014, p. 23–24). Reikia pabrėžti, kad jau Gracianas savo dekretu *ius naturale* kategoriją pavertė kanonų teisės „jurisprudencijos aksioma“: nekintanti prigimtinė teisė (*ius*) tapo pozityviosios, nuolat kintančios žmonių sukurtos teisės (*lex*) teisingumo matu (Evans, 2002, p. 106–107). Digestuose (pagrindinėje Justiniano sąvado dalyje) žymus romėnų teisininkas Papinianus su ieškiniais susijusių romėnų teisės dalį gretino su Romos piliečių teise *ius civile* (D.1.1.7). Kitas romėnų teisininkas Pomponijus teigė, kad „beveik tuo pačiu metu atsirado šios trys teisės [rūšys]: XII Lentelių įstatymas; šio įstatymo pagrindu – civilinės teisės [*ius civile* – aut. past.] užuomazgos; tų pačių XII Lentelių pagrindu nustatyti įstatyminiai ieškiniai“ (D.1.2.2.6) (Vėlyvis, Misevičiūtė, 2010, p. 27, 41). Interpretuodami šiuos Justiniano sąvado tekstus kanonistai ir romanistai pirmuoju *ordo iudicarium* formavimosi šimtmečiu postulavo, kad proceso teisė yra *lex* dedamoji (Pennington, 1999, p. 25). Tokia išvada suponavo, jog proceso teisė nėra nekintanti ir gali būti koreguojama valdovo (Bažnyčios kontekste – popiežiaus).

Vadinasi, pirmiau išvardytos *ordo iudiciarius* bylos šalims suteikiamos garantijos (įskaitant net ir kaltinamojo teisę į teisminę gynybą) galėjo būti siauriamos ar net visiškai atimtos. Tai patvirtina kanonistų mintys bei Bažnyčios praktika. Dar Gracianas teigė, kad egzistuoja tam tikrų išskirtinių sunkių bažnytinių nusikaltimų grupė (vėliau šie nusikaltimai vadinti *crimen exceptum*, pvz., simonija, erezija, kt.), dėl kurių padarymo asmenį apskritai galima nuteisti be teismo nagrinėjimo (Brundage, 2007, p. 65; Eichbauer, 2014, p. 75). Pati idėja, kad sunkiausi nusikaltimai (pvz., valdovo išdavystė) reikalauja nestandartinio nagrinėjimo, nebuvo nauja – ji egzistavo ir romėnų teisėje (Tellegen-Couperus, 2003, p. 51–52). XIII a. vid. kanonistas Hostiensis, gindamas popiežiaus Inocento IV 1245 m. sprendimą be įprasto teismo proceso ekskomunikuoti ir nušalinti imperatorių Frederiką II, šią prieš šimtmetį išsakytą Graciano mintį iš esmės pakartojė. Pagaliau, savo dekretalijose popiežiai vienasmeniškai pradėjo nustatinėti konkrečius nusikaltimus, kurių bylose galėjo būti netaikomas formalusis teisminis procesas (Pennington, 1999, p. 24). Esant tokiam neaiškumui, XII a. antrojoje pusėje bylininkai ar tam

⁸ Mažiausiai dviejų liudytojų reikalavimas sietas su Biblijos nuostatomis, žr., pvz., Įst 17,6; 19,15; Mt 18,16 ir kt.

tikros institucijos (pvz., vienuolynai) kreipdavosi į popiežių, kad šis savo laišku konkrečiose bylose garantuotų *ordo iudiciarius* suteikiamų procesinių teisių apsaugą (Pennington, 2016a, p. 134–135).

Apibūdindami *ordo iudiciarius* plėtrą Bažnyčios teismuose vyraujančią rungimosi proceso modeliui matome dvi tendencijas. Viena vertus, šiame etape buvo suformuoti pamatiniai *ordo iudiciarius* principai, skirti proceso šalių (ypač kaltinamojo) teisių apsaugai. *Ordo iudiciarius* jurisprudenciją ilgas metus tyrusios teisės istorikės Lindos Fowler-Magerl teigimu, palyginti su senovės Romoje klasikiniu romėnų teisės laikotarpiu vyravusiu ordinariniu procesu (taip pat turėjusiu rungimosi proceso modelio bruožų), XII a. antrojoje pusėje *ordo iudiciarius* bylos šalims suteikė gerokai daugiau proceso kontrolės galimybių (pvz., šalys savo procesiniais veiksmais galėjo lengviau kontroliuoti bylos nagrinėjimo spartą (Pennington, 1999, p. 21). Manytina, kad išskirtinį dėmesį proceso šalių teisei padėčiai galėjo lemti ir paties rungimosi proceso modelio, kuriame teismas vaidino antraeilį, pasyvesnį vaidmenį, ypatumai. Kita vertus, ankstyvųjų teisininkų darbuose pradėta plėtoti bažnytinio proceso teisė buvo labiau orientuota į trumpalaikių praktinių to meto problemų sprendimų paiešką. Joje dar stokota teorinio nuoseklumo, ypač – fundamentaliu *ordo iudiciarius* kilmės klausimu. Tol, kol naujai suformuluoti *ordo iudiciarius* principai galėjo būti siejami su pozityviaja teise, kaltinamojo teisė į tinkamą teismo procesą iš esmės priklausė nuo popiežiaus (valdovo) valios.

3. *Ordo iudiciarius* bruožai bažnytiniam teismams pradėjus taikyti inkvizicinio proceso modelį

Inkvizicinio proceso modelis bažnytiniuose teismuose buvo galutinai įtvirtintas popiežiaus Inocento III dekretalija *Qualiter et quando*, tapusia aštuntuoju 1215 m. Laterano IV susirinkime priimtu kanonu. Panašiai kaip ir XII a. vid. kanonistai, popiežius Inocentas III naujojo proceso modelio būtinumą grindė bibliniais motyvais. Daugiausia buvo remiamasi Pradžios knygos fragmentu, kuriame prieš priimdamas sprendimą dėl Sodomos ir Gomoros sunaikinimo Abraomui Dievas tarė pats turįs „nužengti ir pamatyti, ar jie iš tikro elgėsi pagal mane pasiekusį šauksmą“ (Pr 18,21). (Eichbauer, 2014, 77). Taigi, bažnytinių nusikaltimų bylose teismas *ex officio* turįs būti aktyvus, kol byloje bus išsiaiškinta tiesa. Inkvizicinio proceso esmę atspindėjo popiežiaus Inocento III 1203 m. suformuluota nauja baudžiamosios teisės maksima, teigianti, jog viešojo gėrio labai nusikaltimai negali likti nenubausti (lot. *publicae utilitatis intersit ne crimina remaneant impunita*) (Brundage, 2007, p. 61–62). Ji suponavo Bažnyčios pareigą proaktyviai persekioti nusikaltimus padariusį įtariamą asmenį, patenkančius į Bažnyčios jurisdikcijos sritį.

Žvelgdami į šią maksimą XII a. vid. Bulgaro suformuotų teismo proceso principų kontekste, matome ryškių skirtumų. Pirmia, jeigu Bulgaras akcentavo, jog teisme turi būti labiau linkstama kaltinamąjį išteisinti nei nubausti (taigi, keliamas kaltės įrodinėjimo standartas bei netiesiogiai akcentuojamas nekaltumo prezumpcijos elementas), „*ne crimina remaneant impunita*“ maksima prioritetizuojamas kaltinamojo nubaudo elementas (kaip atitinkantis viešąjį gėrį). Antra, Bulgaras pabrėžė teismo neutralumą ir nesuinteresuotumą bylos baigtimi (jis vertina šalių pateiktus įrodymus ir pagal tai priima sprendimą), o naujoji maksima šią situaciją apvertė „aukštyn kojomis“: teismas ne tik turėjo išspręsti bylą remdamasis joje pateiktais įrodymais, bet ir pats šiuos įrodymus surinkti bei palaikyti kaltinimą (t. y. kartu vykdyti ir baudžiamąjį persekiojimą).

Šių prieštarų idėjų fone kyla klausimas, ar rungimosi proceso modelyje suformuotos *ordo iudiciarius* procesinės garantijos kaltinamajam apskritai gali būti (ir jei taip – koku mastu) adaptuojamos inkviziciniame procese? Popiežius Inocentas III *Qualiter et quando* kanone tvirtino, kad naujasis proceso modelis neišstumia senojo rungimosi proceso, ir reikalavo, jog pagrindinės pastarajame taikytos procesinės garantijos kaltinamajam ir toliau būtų taikomos inkvizicinio proceso modelyje (Brundage,

2007, p. 69–70). Nepaisant to, tam tikrų pokyčių būta. Pavyzdžiui, Bažnyčios taikytame inkvizicinio proceso modelyje – skirtingai nei rungimosi procese – kaltinamasis negalėjo būti atstovaujamas teisme (vėliau šis draudimas taikytas tik sunkių bažnytinių nusikaltimų bylose) (Pennington, 2016a, 143). Dėl įvairių priežasčių žemėjo ir kaltės įrodinėjimo standartas (pvz., rungimosi procese taikyta dviejų tiesioginių liudytojų taisyklė neleido efektyviai persekioti slapta daromų nusikaltimų). Tad inkvizicinio proceso modelyje esant net ir dalinių įrodymų, kaltinamasis turėjo susigrąžinti gerą savo vardą kartu su nustatytu kiekiu asmenų (priesaikos pagalbininkų) atlikdamas kompurgaciją (duodamas formalią ritualinę priesaiką, kuria paneigdamas jam mestus kaltinimus) (Brundage, 2007, p. 70).

Dilema dėl *ordo iudiciarius* principų taikymo naujajame inkviziciniame proceso modelyje buvo neatsiejamai susijusi su anksčiau aptartu *ordo iudiciarius* kilmės klausimu. Bažnyčioje pradėjus taikyti inkvizicinio proceso modelį, *ordo iudiciarius* tebebuvo siejama su pozityviaja teise. Vis dėlto jau XIII a. antroje pusėje ši teisininkų darbuose vyravusi nuostata pradėjo kardinaliai keistis.

Apibendrinę kanonų teisės tyrėjo Kennetho Penningtono tyrimų rezultatus, pastebime, jog minėtas intelektualinis virsmas iš esmės įvyko dviem etapais. Pirmu etapu (nuo XIII a. vid. iki XIII a. pab.) kanonistai ir romanistai daug dėmesio skyrė klausimui, ar valdovas gali atimti iš asmens teisę kreiptis į teismą. Įdomu, kad anksčiausiai šį klausimą iškėlė ir detalai analizavo Mindaugo krikštu ir karūnacija rūpinęsis popiežius Inocentas IV. Jis priėjo prie išvados, jog valdovo pareiga vykdyti teisingumą kyla iš prigimtinės teisės, tad paneigdamas kito asmens teisę kreiptis į teismą, valdovas tuo pačiu vengtų ir savo prigimtinių pareigų vykdymo. To meto romanistai, komentuodami Justiniano sąvadą, taip pat pažymėjo, kad dalis ieškinių (pvz., dėl pažeistos nuosavybės teisės ar sutarčių, t. y. institutų, kurie ilgainiui pradėti kildinti ne iš *ius civile*) taip pat turėtų peržengti pozityviosios teisės ribas (Pennington, 1999, p. 27–33). Šioje pirmoje stadijoje daugiausia nagrinėti pavieniai teisės kreiptis į teismą aspektai, o dar XII a. vid. suformuoti pamatiniai *ordo iudiciarius* principai nebuvo *expressis verbis* gretinami su *ius naturale*. Antras etapas sietinas su XIII a. pab. jurisprudencija, kurioje centriniu klausimu tapo kaltinamojo teisės į teisminę gynybą absoliutumumas. Remiantis ankstesnių kanonistų svarstymais pamažu prieita prie išvados, jog kaltinamojo teisė į teismą, kuriame byla nagrinėjama pagal tinkamą teismo procesą (taikant *ordo iudiciarius* principus), negali būti atimta, nes ji pagrįsta aukštesne prigimtinė teise (Pennington, 1999, p. 33–34). Tokiu būdu XII a. vid. kanonistų iškeltos biblinės *ordo iudiciarius* kilmės teorijos po daugiau nei šimtmečio davė savo vaisius: pagrindiniai *ordo iudiciarius* principai pradėti sieti su *ius naturale*, taigi – jie yra aukščiau valdovo ir pastarojo negali būti paneigiami. Ši intelektualinė transformacija yra iliustratyvus pavyzdys *ius commune* raidą nagrinėjusio teisės istoriko Manlio Bellomo įžvalgai, jog viduramžiais teisininkai itin daug pastangų skyrė formuluodami originalias ir didžiulę reikšmę turėjusias, su teisingumo ir teisėtumo kategorijomis sietinas idėjas. Teisėta galėjo būti laikoma tik tai, kas yra pagrįsta teisingumo principu (Bellomo, 1995, p. 156, 184).

Literatūroje galime aptikti vertinimų, kad nuo XIII a. Bažnyčia taip pat užsitraukė ir neigiamą šlovę, kai persekiodama eretikus pradėjo taikyti „teisiąmojo kaltumo prezumpciją, žiaurius jo kankinimus“ (Maksimaitis, 1998, p. 106). Šiuos ir panašius (neretai ir viešojoje nuomonėje girdimus) vertinimus turime patikslinti. XIII a. antrosios pusės jurisprudencijoje ryškėjant tendencijai absoliutinti kaltinamojo teisę į tinkamą procesą, tuo pat metu Bažnyčia tebetaikant inkvizicinio proceso modelį formavosi nauji institutai, kėlę iššūkius *ordo iudiciarius* principams įgyvendinti (taigi, ir kaltinamojo teisei padėčiai). Pagrindiniai jų – inkvizicijos tribunolai, tortūrų institutas bei sumarinis procesas – buvo susiję su aktyviomis Bažnyčios pastangomis įveikti plintančias erezijas.

XIII a. eigoje Bažnyčia įsteigus erezijų bylas turėjusius nagrinėti specialius inkvizicijos tribunolus (lot. *inquisitio hereticae privitatis*), šie neretai nukrypdavo nuo įprastame inkvizicinio proceso modelyje taikomų *ordo iudiciarius* taisyklių. Daugiausia matomi šie pažeidimai: pirma, teismas

galėdavo pradėti įtariamųjų apklausą jų net neinformavęs apie nusikaltimus, kuriuos padarius jie įtariami; taip pat įtariamieji būdavo verčiami duoti parodymus prieš save. Antra, kaltinamieji teismo procese ne visada būdavo supažindinami su jiems inkriminuojamais nusikaltimais. Trečia, teismas nuo kaltinamojo galėdavo nuslėpti prieš jį parodymus davusių liudytojų tapatybę. Manoma, kad tokią kaltinamojo procesinių teisių eroziją, be kita ko, lėmė ir kanonistų negebėjimas efektyviai adaptuoti *ordo iudiciarius* jurisprudencijos Bažnyčios inkvizitorių (neretai turėjusių vien teologinį išsilavinimą) praktiniams poreikiams (Eichbauer, 2014, p. 75). Dėl įsivyravusio priešiško eretikams ir kitoms socialinėms grupėms istorikas Rober Ian Moore šios epochos Europą skambiai vadino „persekiojančia visuomene“ (angl. *persecuting society*) (Moore, 2007, p. 4–5). Vis dėlto reikia pažymėti, kad net ir tokia kontekste kaltinamajam buvo garantuojamas tam tikras *ordo iudiciarius* teisių minimumas – jo byla turėjo būti nagrinėjama teisme, jis turėjo teisę būti išklaustas, o jo kaltė turėjo būti įrodyta racionaliaisiais įrodymais (Hattenhauer, 2009, p. 340–341).

Šiuolaikiniam skaitytojui su kaltinamojo teisių pažeidimais tikriausiai kone instinktyviai siejasi tortūrų (teismo sankcionuotų kankinimų) institutas, popiežiaus Inocento IV galutinai įvestas 1252 metais. Tortūros praktikuotos ir senovės Romoje, tad viduramžiais atgimus romėnų teisei jos buvo perimtos. Dar iki XIII a. vid. kanonistai savo darbuose svarstė, jog teismo sankcionuoti kankinimai turėtų būti leidžiami *crimen exceptum* atvejais (pvz., erezijos, simonija) (Kelly, 2015, p. 772, 791–792). Tortūrų institutu siekta gauti svarbiausią racionaliųjų įrodymą – asmens prisipažinimą (dar vadintą „įrodymų karaliene“, pagal lotynišką posakį *confessio est regina probationum*) (Berman, 1999, p. 336)). Pažymėtina, kad net ir šio instituto taikymas buvo derinamas su kaltinamojo teise į tinkamą procesą. Teisminiai kankinimai pasižymėjo griežtu reguliavimu ir buvo taikomi tik išskirtiniais atvejais, kai asmens kaltei nustatyti trūko racionaliųjų įrodymų (šiuo aspektu teisminiai kankinimai pakeitė ankstesnįjį ordalijų institutą (Kelly, 2015, 773)). Tam, kad kankinant išgautas kaltinamojo prisipažinimas turėtų teisinę reikšmę byloje, turėjo būti tenkinamos visos teisės nustatytos sąlygos: pirma, byloje turėjo būti bent vienas liudytojas ar kiti įrodymai, indikuojantys realią kaltinamojo kaltės galimybę; antra, teismas turėjo būti įsitikinęs, jog kaltinamojo prisipažinimas pasitelkiant tortūras yra tikėtinas; trečia, kaltinamajam pirmiausia turėjo būti parodomi kankinimo įrankiai, tikintis, jog to gali pakakti prisipažinimui gauti; ketvirta, leistini tik tam tikri iš anksto teismo patvirtinti kankinimo būdai, siekiant išvengti kankinamojo mirties ar suluošimo; pagaliau – kankinimų taikymo procese privalėjo dalyvauti konkretūs pareigūnai, pvz., visą procesą fiksuojantis notaras, medikas ir kt. (Eichbauer, 2014, p. 76).

Galiausiai XIII a. bažnytiniuose teismuose pradėjo formuotis sumarinis procesas. Dar iki tol tarp kanonistų įsivyravo pozicija, jog *crimina excepta* bylos turi būti sprendžiamos greitai ir efektyviai, o intensyvėjanti kova su erezijomis šias mintis tik stiprino. Popiežiai XIII a. dokumentuose nurodydavo, kad išskirtinių bažnytinių nusikaltimų atvejais procesas turėtų vykti „paprastai ir aiškiai“, „be triukšmo ir formalizuoto proceso“ – taip referuodami į naująjį sumarinį procesą. Jei iš pradžių nebuvo aišku, kurias įprasto inkvizicinio proceso stadijas ar šalių teises sumariniame procese galima ignoruoti, amžiaus pabaigoje kanonistai jau sutarė, jog sumarinis procesas negali paneigti pagrindinių *ordo iudiciarius* kaltinamajam suteikiamų teisių (Belda-Iniesta, Coretti, 2019, p. 61–62). Teigta, kad tam tikrais atvejais (kai teisingumas turėjo būti įvykdytas itin skubiai) sumariniame procese dalis teisių (pvz., teisė į apeliaciją, teisė teikti replikas ir kt.) gali būti pagrįstai ribojamos, tačiau jokia būdu ne atimtos. Šios XIII a. mintys buvo atspindėtos ir 1314 m. popiežiaus Klemenso V priimtoje dekretalijoje *Saepe contigit*, kurioje sumarinio proceso modelis Bažnyčioje oficialiai įtvirtintas (Pennington, 2016a. p. 24–27).

Atrodytų, kad etapu, kai Bažnyčioje taikytas inkvizicinis teismo proceso modelis, bažnytinio proceso teisės raida buvo gana paradoksali: viena vertus, XIII a. antroje pusėje pasiekusi savo brandą *ordo iudiciarius* jurisprudencija fundamentalias kaltinamojo teises (pvz., teisę į teisminę gynybą) pripažino

nekvestionuotinomis ir kildino jas iš *ius naturale*; kita vertus, tuo pat metu įsivyravusioms *crimina excepta* (pirmiausia – erezijoms) pažaboti iškilo specialūs procesiniai institutai, kuriuose kaltinamojo teisinė padėtis buvo varžoma. Įtampa tarp idealo ir tikrovės bei siekis išspręsti koegzistuojančius prieštaravimus apibūdino Vakarų teisės tradiciją nuo pat pirmųjų jos raidos šimtmečių (Berman, 1999, p. 26–27).

Neneigdami minėtos priešpriešos, atkreipiame dėmesį, jog net ir aptartais ekstraordinariniais atvejais bažnytiniuose teismuose reikalauta laikytis bent minimalių *ordo iudicarius* kaltinamajam suteiktų garantijų. Kaip taikliai pasakė P. Hyams, *ordo iudicarius* turėjo būti taikoma visais atvejais, tačiau nebūtinai ta pačia apimtimi (Hyams, 2000, p. 71). Dinamiška XIII a. antrosios pusės *ordo iudicarius* jurisprudencijos raida kulminaciją pasiekė pačioje tiriamojo laikotarpio pabaigoje. Tuo metu kanonistas Guilelmus Durantis parašė didžiulį, ankstesnes mintis sistemiskai apibendrinusį proceso teisei skirtą veikalą *Speculum iudiciale*. Jame kaltinamojo teisė į tinkamą procesą postuluota itin radikaliai – teigta, jog net ir paties velnio byla turi būti tinkamai nagrinėjama teisme (Pennington, 2016b, p. 147). Apie 1301 m. kitas kanonų teisės specialistas Johannes Monachus, komentuoamas tą patį dar XII a. vid. kanonistų nagrinėtą bibliinį Edeno sodo fragmentą, pirmą kartą Vakarų teisės tradicijoje *expressis verbis* suformulavo maksimą, teigiančią kiekvieno asmens nekaltumo prezumpciją. Adomas negalėjo būti nuteistas be teismo, nes net Dievas turėjo preziumuoti, jog Adomas buvo nekaltas, kol tinkamai nebuvo įrodyta jo kaltė. Vėl pakartota Bulgaro mintis, tapusi *ordo iudicarius* aksioma, – teisė turi būti linkusi labiau išteisinti nei pasmerkti (Hyams, 2000, 70). Taigi, *ordo iudicarius* teisinė mintis apsuko tam tikrą ratą: XII a. vid. kaltinamojo teises akcentavusios teisininkų pozicijos baigiantis XIII a. sugrįžo „bumerangu“, tik šį kartą jos buvo drąsesnės, nuoseklesnės ir geriau pagrįstos. Bažnyčios, Mindaugo valdymo laikotarpiu pirmą kartą pasirodžiusios ir Lietuvoje, nešama teisinė mintis teismo proceso klausimais atspindėjo pažangiausias to laikmečio idėjas Vakarų teisės erdvėje.

Išvados

1. *Ordo iudicarius* atsiradimas ir dinamiškas vystymasis tiriamojo laikotarpio eigoje buvo neatsiejamai susijęs su kanonų teisės jurisdikcijos posistemėje lygia greta vykusiais kardinaliais tęstiniais pokyčiais. Tuo metu pradėta kurti visam katalikiškajam pasauliui universali, centralizuota bažnytinių teismų *sistema*, nyko šimtmečius praktikuotas ordalijų institutas, o rungimosi proceso modelį Bažnyčioje papildė jam priešingas inkvizicinio proceso modelis. Atsiradusį didžiulį poreikį spręsti šių pokyčių diktuojamus iššūkius bažnytinių teismų proceso teisei atliepė kanonistų (kartu su romanistais) XII vid. ir XIII a. plėtotą jurisprudenciją, tapusi pagrindiniu *ordo iudicarius* teisės šaltiniu.
2. Bažnyčios teismams taikant rungimosi proceso modelį susiformavo pamatiniai *ordo iudicarius* principai. Nuo pat pradžių daug dėmesio buvo skiriama kaltinamojo procesinėms garantijoms įtvirtinti (pvz., kaltinamajam pripažinta teisė į teisminį jo bylos nagrinėjimą, formavosi nekaltumo prezumpcijos bruožai, formalizuota racionalaus įrodinėjimo procedūra, kurioje kaltinamasis galėjo aktyviai dalyvauti, reikalauta teismo proceso raštiško įforminimo ir kt.). Kartu iki pat XIII a. vid. vyravo įsitikinimas, jog *ordo iudicarius* priskirtina pozityviosios teisės, kurią valdovas (popiežius) turi teisę keisti, sričiai. Dėl šios priežasties kaltinamojo teisė į tinkamą (t. y. pagal *ordo iudicarius* principus vykdomą) procesą vis dar išliko pažeidžiama.
3. Inkvizicinio proceso modelio, iš principo silpninusio kaltinamojo teisinę padėtį, įsitvirtinimas Bažnyčioje skatino kanonistus permąstyti *ordo iudicarius* reikšmę ir kilmės klausimus. XIII a. antrosios pusės teisinėje mintyje įvyko lūžis: rungimosi proceso modelio kontekste suformuoti pagrindiniai *ordo iudicarius* principai pradėti sieti nebe su pozityviaja teise, o su neatimama

prigimtine teise. Nors tuo metu išskirtiniams nusikaltimams (*crimina excepta*, pirmiausia – erezijoms) nagrinėti buvo formuojami įvairūs kaltinamojo teisės siaurinantys institutai (pvz., inkvizicijos tribunolai, tortūros, sumarinis procesas), XIII a. pab. reikalauta visais atvejais laikytis *ordo iudicarius* kaltinamajam suteiktą, prigimtine teise grįstų procesinių garantijų minimumo (be kita ko, užtikrinti kaltinamojo teisę į teisminę gynybą, laikytis jo nekaltumo prezumpcijos ir kt.).

Literatūra

Specialioji literatūra

- Andriulis, V. et al. (2002). *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia.
- Antanavičius, D. et al. (2005). *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Ažubalytė, R., Jurka, R., Zajančauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Registrų centras.
- Baranauskas, T. (2000). *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga.
- Baronas, D., Dubonis, A. ir Petrauskas, R. (2011). *Lietuvos istorija III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltų lankų leidyba.
- Belda-Iniesta, J., Coretti, M. (2019). The sources of the procedural roman-canonical law before Clemens V. *Glossae. European Journal of Legal History*, 16, 51–76.
- Bellomo, M. (1995). *The Common Legal Past of Europe*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Berman, H. J. (1999). *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.
- Brasington, B. C. (2016). *Order in the Court: Medieval Procedural Treatises in Translation*. Leiden: Brill.
- Brundage, J. A. (2007). Full and Partial Proof in Classical Canonical Procedure. *The Jurist*, 67, 58–71, <https://doi.org/10.1353/jur.2007.0026>
- Brundage, J. A. (2008). *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians and Courts*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brundage, J. A. (2013). *Medieval Canon Law*. New York: Routledge.
- Donahue, Ch. Jr. (2016a). Procedure in the Courts of the Ius commune. In: Hartmann, W.; Pennington, K. (eds.). *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 74–124.
- Donahue, Ch. Jr. (2016b). The Ecclesiastical Courts: Introduction. In: Hartmann, W.; Pennington, K. (eds.). *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 247–299.
- Eichbauer, M. H. (2014). Medieval Inquisitorial Procedure: Procedural Rights and the Question of Due Process in the 13th Century. *History Compass*, 12(1), 72–83, <https://doi.org/10.1111/hic3.12130>
- Eichbauer, M. H. (2022). The Shaping and Reshaping of the Relationship between Church and State from Late Antiquity to the Present: A Historical Perspective through the Lens of Canon Law. *Religions*, 13(378), 1–23, <https://doi.org/10.3390/rel13050378>
- Evans, G. R. (2002). *Law and Theology in the Middle Ages*. New York: Routledge.
- Gudavičius, E. (1999). *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m. I tomas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Hattenhauer, H. (2009). *Europos teisės istorija. I tomas*. Vertė J. Galginaitis ir A. Galginaitytė. Vilnius: Registrų centras.
- Helmholz, R. H. (2010). *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens: University of Georgia Press.
- Hyans, P. (2000). Due Process versus the Maintenance of Order in European law: The Contribution of the ius commune. In: Coss, P. (ed). *The Moral World of the Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 62–90.
- Jonaitis, M. (2014). *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Juozapaitienė, R. (2010). Popiežiaus Aleksandro III doktrina dėl santuokos sudarymo viduramžių Vakarų Europoje. *Teisė*, 76, 149–160.
- Kelly, H. A. (2015). Judicial Torture in Canon Law and Church Tribunals: From Gratian to Galileo. *The Catholic Historical Review*, 101(4), 754–793, <https://doi.org/10.1353/cat.2015.0261>
- Machovenko, J. (2013). *Teisės istorija: Vilniaus universiteto vadovėlis*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
- Machovenko, J. (2014). *Europos ius commune Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėje sistemoje. Iš Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 87–114.
- Maksimaitis M. (1998). *Užsienio teisės istorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia.
- McAuley, F. (2006). Canon Law and the End of the Ordeal. *Oxford Journal of Legal Studies*, 26(3), 473–513, <https://doi.org/10.1093/ojls/gql015>

- Meilius, K., Juškevičius, J. (2004). Teisė į gynybą bažnytiniame teisme. *Jurisprudencija*, 53(45), 71–84.
- Moore, R. I. (2007). *The Formation of a Persecuting Society. Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Pennington, K. (1999). Due Process, Community, and the Prince in the Evolution of the *Ordo Iudiciarius*. *Rivista Internazionale Di Diritto Commune*, 9, 9–47.
- Pennington, K. (2012). Roman Law at the Papal Curia in the Early Twelfth Century. In: Blumenthal, U.; Winroth, A.; Landau, P. *Canon Law, Religion, and Politics. Liber Amicorum Robert Somerville*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 233–253.
- Pennington, K. (2016a). The Jurisprudence of Procedure. In: Hartmann, W.; Pennington, K. (eds.). *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 125–159.
- Pennington, K. (2016b). Introduction to the Courts. In: Hartmann, W.; Pennington, K. (eds.). *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 3–29.
- Šapoka, G. (1999). Ordalijos senovės teismo procese. *Jurisprudencija*, 14(6), 105–118.
- Tellegen-Couperus, O. (2003). *Short History of Roman Law*. New York: Routledge.
- Vėlyvis, S., Misevičiūtė, R. A. (sud.) (2010). *Imperatorius Justiniano Digestai, arba Pandektos: 1 knyga I–XXII skyriai*. Vilnius: Registrų centras.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7–254.

Medieval Church's Procedural Law (*ordo iudiciarius*) in the Context of the Defendant's Right to Due Process

Tadas Lukošius

(Vilnius University)

S u m m a r y

The paper examines the development of the Church's procedure law *ordo iudiciarius* in the period from the middle of the 12th century to the end of the 13th century. By looking from the perspective of the defendant's right to a due process, the author aims to reveal the circumstances for the formation of *ordo iudiciarius* and its main features in stages when the opposing procedure models (accusatorial and inquisitorial) were being applied in the Church courts. The author draws the following conclusions. First, the emergence and dynamic development of *ordo iudiciarius* during the research period was interrelated to radical changes in the jurisdiction subsystem of Canon Law (the emergence of the ecclesiastical court system, the demise of the ordeals, the establishment of the inquisitorial process model). The legal doctrine developed by the canonists (together with the Romanists) was able to solve the challenges dictated by these changes and became the main source of law for the development of *ordo iudiciarius*. Second, when the Church courts applied the accusatorial process model, the fundamental principles of *ordo iudiciarius* were formed, mainly aimed at establishing the procedural guarantees of the defendant. However, the defendant's right to a proper trial remained fragile, since, until the middle of the 13th century, *ordo iudiciarius* was associated with positive law (which can be changed). Third, when the Church courts began to apply the model of the inquisitorial process, the canonists reconsidered the origins of *ordo iudiciarius* and, during the second half of the 13th century, its fundamental principles began to be associated with inalienable natural law (*ius naturale*). This made it possible to substantiate the requirement that even in cases of exceptional ecclesiastical crimes (*crimina excepta*, e.g., heresies), the minimum procedural guarantees that are provided by the *ordo iudiciarius* to the defendant shall be secured.

Viduramžių bažnyčios proceso teisė (*ordo iudiciarius*) kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą kontekste

Tadas Lukošius

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama bažnytinių teismų proceso teisės *ordo iudiciarius* raida XII a. vid. – XIII a. pab. laikotarpiu. Žvelgdamas iš kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą perspektyvos, autorius siekia atskleisti *ordo iudiciarius* formavimosi aplinkybes bei pagrindinius bruožus etapais, kuomet bažnyčios teismuose buvo taikomi skirtingi – rungimosi

ir inkvizicinis – proceso modeliai. Autorius daro šias išvadas. Pirma, *ordo iudiciarius* atsiradimas ir dinamiškas vystymasis tiriamuoju laikotarpiu buvo susijęs su kardinaliais pokyčiais kanonų teisės jurisdikcijos posistemėje (bažnytinių teismų sistemos atsiradimu, ordalijų instituto nykimu, inkvizicinio proceso modelio įtvirtinimu). Šių pokyčių diktuojamus iššūkius buvo pajėgi spręsti kanonistų (kartu su romanistais) plėtota teisės doktrina, tapusi pagrindiniu *ordo iudiciarius* teisės šaltiniu. Antra, Bažnyčios teismams taikant rungimosi proceso modelį susiformavo pamatiniai *ordo iudiciarius* principai, daugiausia skirti kaltinamojo procesinėms garantijoms įtvirtinti. Vis dėlto kaltinamojo teisė į tinkamą teismo procesą išliko trapi, nes iki pat XIII a. vid. *ordo iudiciarius* buvo siejama su pozityviaja teise (kurią galima keisti). Trečia, Bažnyčios teismams pradėjus taikyti inkvizicinio proceso modelį, kanonistai permąstė *ordo iudiciarius* kilmės pagrindus ir XIII a. antroje pusėje pamatinius jos principus pradėjo sieti su neatimama prigimtine teise (*ius naturale*). Tai leido užtikrinti, kad net ir išskirtinių bažnytinių nusikaltimų (*crimina excepta*, pvz., erezijų) bylose būtų reikalaujama paisyti minimalių kaltinamajam *ordo iudiciarius* numatytų procesinių garantijų.

Tadas Lukošius yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros doktorantas. Mokslinių interesų sritys – teisės istorija, teisės teorija, konstitucinė teisė.

Tadas Lukošius is a PhD student at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University. His areas of scientific interests include legal history, legal theory, and the Constitutional Law.